Περιοδικό
Ανθέμιον (τ.5)

ΟΛΥΜΠΙΕΙΟΝ

Μανόλης Κορρές
Αρχιτέκτονας

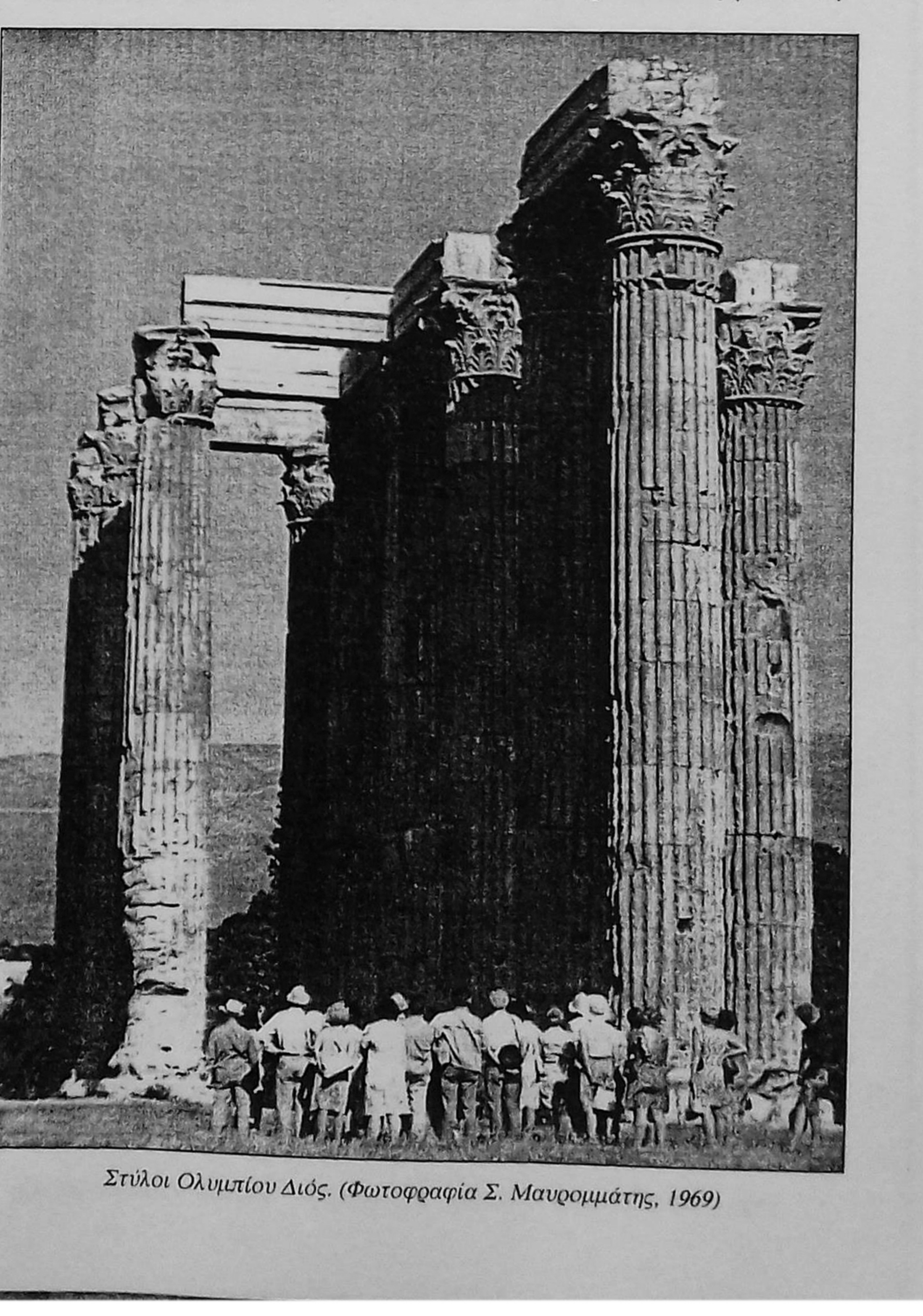

Στύλοι Ολυμπίου Διός. (Φωτοφραφία Σ. Μαυρομμάτης, 1969)

Χρόνου μέγα αγώνισμα, είναι ο χαρακτηρισμός του Φιλοστράτου (Σοφιστ. I 25, 6) για το αθηναϊκό Ολυμπιείον. Ο μαρμάρινος γιγάντιος ναός, του οποίου μερικοί μόνον κίονες σώζονται έως σήμερα, είναι ο διάδοχος ενός ναού της εποχής των Πεισιστρατιδών. Ο ναός εκείνος, του αυτού ακριβώς μεγέθους, αλλά πώρινος, είχε μείνει επί αιώνες ημιτελής. Η κατασκευή του, η οποία κατά τον Αριστοτέλη (πολ. 1313) ήταν παράδειγμα έργου επαχθούς για τους πολίτες, είχε διακοπεί με την κατάλυση της τυραννίας περί το 510 π.Χ. Ωστόσο, η οικοδομική πολιτική της νεοσύστατης δημοκρατίας δεν ήταν πολύ διαφορετική και η διακοπή της κατασκευής του Ολυμπιείου συνδυάσθηκε με την έναρξη ενός άλλου μεγαλεπήβολου έργου: εκείνου της αντικατάστασης του αρχαϊκού πώρινου περίπτερου ναού της Αθηνάς Παρθένου στην Ακρόπολη, στη θέση του σημερινού Παρθενώνος, με έναν νέο πολύ μεγαλύτερο πώρινο ναό. Οι κίονες αυτού του Παρθενώνος, ολιγότεροι, αλλά όχι μικρότεροι εκείνων του Ολυμπιείου, ήταν οικονομικώς εύλογον να παραχθούν στα πειραϊκά λατομεία από όγκους αρχικώς προορισμένους για το Ολυμπιείον. Κατ' αυτόν τον τρόπο ούτε η έως τότε παραγωγή λίθων θα ήταν μάταιη, ούτε οι εργαζόμενοι στο παυθέν έργο θα έμεναν άνεργοι. Από την άλλη πλευρά σπόνδυλοι και επιστύλια βάρους 15 τόννων μεταφέρονται από τον Πειραιά πολύ δυσκολότερα στην Ακρόπολη παρά στο Ολυμπιείον. Ο κλεισθένειος Παρθενών έμεινε και αυτός ημιτελής και το μόνο που ενθυμίζει σήμερα την προετοιμασία της κατασκευής του είναι το γιγάντιο συμπαγές βάθρο του κάτω από τον περίκλειο Παρθενώνα. Αλλά ενώ οι παύσεις της κατασκευής του Παρθενώνος ήσαν σύντομες (1ος μαρμάρινος Παρθενών 490-485 π.Χ, 2ος μαρμάρινος Παρθενών 447-438 π.Χ.), οι παύσεις της κατασκευής του Ολυμπιείου ήσαν μακρότατες: …τό δέ ἀθήνησιν ’Ολύμπιον δι’ ἐξήκοντα καί πεντακοσίων ἐτῶν ἀποτελεσθέν καθιερώσας ὁ αὐτοκράτωρ (Αδριανός)…, γράφει ο Φιλόστρατος (ό.π.). Αν ο αριθμός αυτός είναι ο ακριβής και όχι ένας κάπως στρογγυλευμένος, η κατασκευή του πώρινου ναού πρέπει να άρχισε το 529 π.Χ. –δύο, δηλαδή, έτη πριν από το θάνατο του Πεισιστράτου– και να διήρκεσε περίπου μια εικοσαετία. Οι εργασίες που έγιναν σε αυτό το χρονικό διάστημα περιλαμβάνουν τα εξής: καθαίρεση του προγενεστέρου ναού, εκσκαφή δέκα χιλιάδων κυβικών μέτρων εδάφους και λάξευση δύο χιλιάδων τετραγωνικών μέτρων βράχου για τα διάφορα θεμέλια, κατασκευή θεμελίων ολικού όγκου πέντε χιλιάδων κυβικών μέτρων με λίθους μέσου βάρους ενός τόννου, κατασκευή ευθυντηρίας και τρίβαθμης κρηπίδος γενικών διαστάσεων ~43,5x110,2 μ. και ολικού όγκου δύο χιλιάδων κυβικών μέτρων με υψηλής ακριβείας λίθους βάρους μεταξύ ενός και 11 τόννων, δόμηση πλείστων κιόνων μεγίστης διαμέτρου 2,5 μ. και έως ύψους οκτώ μέτρων. Αρχιτέκτονες ήσαν οι Αντιστάτης, Κάλαισχρος, Αντιμαχίδης και Πωρίνος (Βιτρ. VII προοίμ. 15). Πενήντα περίπου έτη μετά την έναρξη και τριάντα μετά τη διακοπή του έργου, πλείστοι ήδη τοποθετημένοι σπόνδυλοι αφαιρούνται από το κτήριο και μετά από κατάλληλο τεμαχισμό χρησιμοποιούνται στο κάτω μέρος του θεμιστοκλείου τείχους. Τούτο, όμως δεν σημαίνει υποχρεωτικώς ότι το έργο είχε ματαιωθεί. Το γεγονός ότι αφαιρέθηκαν μόνον σπόνδυλοι και όχι λίθοι της κρηπίδος καθιστά πιθανόν ότι υπήρχε ακόμη η πρόθεση μελλοντικής συνέχισης του έργου επάνω στην ίδια κρηπίδα, αλλά όχι με πώρινους κίονες. Η νέα προτίμηση για μαρμάρινους κίονες είχε ήδη προ μιας δεκαετίας ως συνέπεια τη ματαίωση του μεγάλου πώρινου Παρθενώνος χάριν του πρώτου μαρμάρινου διαδόχου του. Αλλά ενώ ο πρώτος μαρμάρινος Παρθενών έγινε μικρότερος από τον προκάτοχό του, το μαρμάρινο Ολυμπιείον κατέλαβε ακριβώς την κρηπίδα του προκατόχου του, μετά από απλή αντικατάσταση των ορατών λίθων δεύτερης βαθμίδος και στυλοβάτου με αντίστοιχους μαρμάρινους. Οι αντικατασταθέντες πώροι λίθοι, ως και πλείστοι διατηρούμενοι σπόνδυλοι, βρήκαν νέα χρήση στα μεμονωμένα θεμέλια της εσώτερης περίστασης. Η συνύπαρξη της 1ης βαθμίδος της αρχικής πώρινης κρηπίδος με τις υπερκείμενες νέες μαρμάρινες δεν αποτελεί εξαιρετική ανωμαλία. Ο αρχικός μαρμάρινος Παρθενών και ο ναός του Ηφαίστου είναι γνωστά παραδείγματα μαρμάρινων ναών στους οποίους η πρώτη βαθμίδα δεν είναι μαρμάρινη.

Κατά τις φιλολογικές πηγές η έναρξη της οικοδομίας του μαρμάρινου Ολυμπιείου αποδίδεται στον Αντίοχο Επιφανή, ο οποίος βασίλευε στη Συρία από το 176 έως το 165 π.Χ. Ωστόσο, η πρόσφατη συστηματική μελέτη[1] και κατάταξη των λίθων του κτηρίου βάσει ασφαλών τεχνολογικών κριτηρίων απεκάλυψε την ύπαρξη μιας πολύ παλαιότερης, άγνωστης και ίσως αμάρτυρης φάσεως του μαρμάρινου ναού. Οι πλείστοι εκ των διατηρημένων είκοσι λίθων των τοίχων παρουσιάζουν τα αυτά ακριβώς οικοδομικά γνωρίσματα με εκείνα των λίθων του Παρθενώνος και των άλλων αθηναϊκών έργων της κλασικής εποχής: εντορμίες συνδέσμων μορφής διπλού ταυ όπως στο Ερέχθειον, δηλαδή αβαθέστερες εκείνων του Παρθενώνος, αναθυρώσεις και οπές ανυψώσεως με καρκίνο όπως στον Παρθενώνα, κατεργασία εδρών όπως στα Προπύλαια κ.τ.λ. (η οικοδομική της εποχής του Αντιόχου είναι τελείως διαφορετική). Η όψη αυτών των λίθων παρουσιάζει πινάκωση, δηλαδή περιμετρικές βαθμιδωτές ταινίες, περισσότερο εξελιγμένη εκείνης των λίθων των Προπυλαίων και μάλλον παρόμοια με εκείνην των λίθων του μνημείου του Λυσικράτους. Βάσει αυτών των γνωρισμάτων η κατασκευή του σηκού του Ολυμπιείου είναι χρονολογήσιμη στην κλασική εποχή με κατώτερο δυνατό όριο τους χρόνους του Λυκούργου. Η πιθανότης να ανήκουν σε αυτήν την πρώιμη φάση και κάποια τμήματα του στυλοβάτου θα ήταν δυνατόν να ελεγχθεί μόνον με κατάλληλες ανασκαφικές τομές. Επομένως, ο Αντίοχος είναι μόνον ο συνεχιστής της κατασκευής του μαρμάρινου ναού και όχι εκείνος που την άρχισε. Ακολούθως ο αρχιτέκτων του Αντιόχου Cossutius δεν είναι ο σχεδιαστής του μαρμάρινου ναού, αλλά απλώς ο υπεύθυνος για την εφαρμογή προϋπάρχοντος σχεδίου. Το συμπέρασμα αυτό εναρμονίζεται με τη διατύπωση που χρησιμοποιεί ο Βιτρούβιος αναφερόμενος στο ρόλο του Cossutius (VII, προοίμ. 17) και ειδικότερα με τη διευκρινιστική παρατήρηση περί μη υπάρξεως σχετικού συγγράμματος του ρωμαίου αρχιτέκτονος.

Επί Αντιόχου αποπερατώθηκε ο σηκός, στήθηκαν πλείστοι κίονες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων της ανατολικής πλευράς, και τοποθετήθηκαν τα αντίστοιχα επιστύλια.

Το 86 π.Χ. ο Σύλλας έστειλε στη Ρώμη χάριν του ναού του Διος Καπιτολίνου κίονες που αφαίρεσε από το ημιτελές Ολυμπιείον (Πλίν. Φυσ. Ιστ. XXXVI. 6.45). Επί Αυγούστου το έργο συνεχίσθηκε με την ανέγερση μερικών κιόνων, η αποφασιστική όμως στιγμή του έφθασε ενάμισυ σχεδόν αιώνα αργότερα με την πρώτη επίσκεψη του Αδριανού (124-125 μ.Χ.), κατά την οποία ο αυτοκράτορας προέβη στις αναγκαίες ενέργειες για την ταχεία και πλήρη αποπεράτωση του έργου. Το 131-132 όλα ήσαν έτοιμα και ο ίδιος ο Αδριανός πρωτοστάτησε στην τελετή των εγκαινίων του ναού και στην αφιέρωση κολοσσικού χρυσελεφάντινου αγάλματος του Διος.

Πλην των αναφερθέντων συμπερασμάτων η νεώτερη μελέτη του διάσπαρτου και του κατά χώραν υλικού επέτρεψε την ανακάλυψη και συστηματική κατάταξη πλείστων λεπτομερειών της κατασκευής ως και την άνευ κενών ακριβή γραφική αποκατάσταση των χαμένων μερών του κτηρίου. Συνοπτικώς, τα κυριότερα αποτελέσματα της νέας μελέτης έχουν ως εξής:

1. Η πρώτη βαθμίδα της κρηπίδας, έξοχο δείγμα της τελειότητος του αρχαιότερου ναού, είχε ύψος ~63 εκ., πλάτος, χωρίς το άπεργον, ~60 εκ. και περιείχε 216 εξωτερικούς λίθους με περίτεχνα άπεργα, όχι μόνον στο μέτωπο, αλλά και στην άνω επιφάνεια. Η δεύτερη βαθμίδα, μαρμάρινη και ελαφρώς υψηλότερη, περιείχε 220 λίθους.
2. Ο στυλοβάτης της ανατολικής και της δυτικής πλευράς ήταν μαρμάρινος σε όλο το πλάτος του. Ο στυλοβάτης των μακρών πλευρών ήταν κατά τα μετακιόνια πλήρως μαρμάρινος, ενώ το υπό τους κίονες μη ορατό μέρος του ήταν πώρινο. Μαζί με τους τέσσερεις γωνιακούς (βάρους 4x13 τ.), περιείχε 168 λίθους ολικού βάρους χιλίων και πλέον τόννων.
3. Οι πλίνθοι των κιόνων πλην των γωνιαίων ήσαν δίλιθες, εκείνες των γωνιαίων ήσαν σύμφυτες με τις επ' αυτών βάσεις (λίθοι βάρους 16 τ.).
4. Οι τοίχοι είχαν πάχος ~1,7 μ. και πλην τοιχοβάτου και ορθοστατών περιείχαν 23 στρώσεις ύψους ~61 εκ., εκ των οποίων η κατώτερη και ανώτερη απετελούντο από διάτονους λίθους, οι δε λοιπές από ημιδιάτονους και δρομικούς. Τα μέτωπα των λίθων, πλην των ακραίων είχαν μήκος ~1,15 μ. Μαζί με τα επίτοιχα επιστύλια οι τοίχοι περιείχαν σχεδόν οκτώμισυ χιλιάδες λίθων ολικού βάρους 18.000 τ.
5. Τη στήριξη των οροφών υπηρετούσαν 188 δοκοί ολικού βάρους 1.280 τ., οι οποίες γεφύρωναν την απόσταση των θριγκών επάνω από τις κιονοστοιχίες και τους τοίχους. Στις γωνίες του εξωτερικού και του εσωτερικού πτερού 8 ειδικές ισχυρές δοκοί-προεκτάσεις της ανώτερης ζώνης του θριγκού επέτρεπαν την έδραση των ακραίων δοκών εκάστου πτερού. Οι δοκοί έφεραν 712 φατνωματικές πλάκες ολικού βάρους 1.350 τ., οι οποίες περιείχαν 1.424 φατνώματα. Μαζί με τις μεταδόκιες πλάκες οι οροφές αριθμούσαν 1.442 λίθους ολικού βάρους τριών χιλιάδων τόννων.
6. Ο εξωτερικός θριγκός περιείχε ζωφόρο ύψους 97 εκ., λίθοι της οποίας σώζονται, αλλά δυστυχώς με κατεστραμμένη την εξωτερική επιφάνεια.
7. Η ύπαρξη οδόντων επάνω από τη ζωφόρο, των οποίων δυστυχώς δεν βρέθηκαν ακόμη κατάλοιπα, αποδεικνύεται από υπολογισμούς βασισμένους στα μέτρα των γείσων και των περιμετρικών στοιχείων της κεραμώσεως.
8. Σε κάθε μεταξόνιο αντιστοιχούσαν πέντε λίθοι του οριζοντίου γείσου (264 λίθοι ολικού βάρους 720 τ.) και οκτώ διαστήματα της κεραμώσεως.
9. Η μαρμάρινη κεράμωση περιείχε 152 περιμετρικούς λίθους σίμης ολικού βάρους 400 τ., 11.396 στρωτήρες πλάτους 68 εκ. και μήκους 57 εκ., 11.470 κοινούς καλυπτήρες και 154 κορυφαίους καλυπτήρες.
10. Το γενικό μετρικό σύστημα του μαρμάρινου ναού συνοψίζεται ως εξής: μεταξόνιο στις όψεις 5,50 μ., στις μακρές πλευρές 5,53 μ. Κοινός διαιρέτης Ε όλων των μεγάλων μέτρων 23 εκ. (= 12,5 *δάκτυλοι* ενός ποδός *μήκους* ~29,5 εκ.): μεταξόνιον 24Ε, πλάτος επιστυλίου 8Ε, θεμελιώδες μέτρον οροφών 4Ε (πλάτος δοκού 4Ε, άξονες φατνωμάτων ανά 4Ε), θεμελιώδες μέτρον σηκού (μήκος πλίνθων) 5Ε, θεμελιώδες μέτρον στέγης (άξονες καλυπτήρων) 3Ε.

Ζητήματα που εξ αιτίας της εκτεταμένης καταστροφής του μνημείου δεν έγινε δυνατόν να φωτισθούν είναι: οι τοιχοβάτες, τα επίκρανα, η θύρα, η εσωτερική διαίρεση και η εσωτερική διαμόρφωση του σηκού.

Βιβλιογραφία

1. Φ. Βερσάκης, Ὁ περίβολος τοῦ ’Ολυμπιείου ἐπί ’Αδριανοῦ, ’Αθῆναι 1910.
2. R. Tölle - Kastenbein, Das Olympieion in Athen, Köln 1994.
3. F. C. Penrose, JHS 8, 1887, 272-273.
4. F. C. Penrose, Principles of the Athenian Architecture (1888), 74-87.
5. G. Welter, Das Olympieion in Athen, AM 47, 1922, 61-71; 48, 1923, 182-89.
6. R. E. Wycherley, The Olympieion at Athens, GRBS 5, 1964, 161-179.
7. ’Ι. Τραυλός, ’Ανασκαφικαί ἔρευναι παρά τό ’Ολυμπιεῖον, Πρακτ. 1949, 25-43.
8. D. Willers, Παρατηρήσεις για τη νέα διαμόρφωση της Αθήνας από τον Αδριανό, Πρακτικά του 12ου διεθνούς Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας, τόμ. Δ', Αθήνα 1988, 221-226. 938.108 ICCA 1983
9. D. Willers, Hadrians panhellenisches Programm, Basel 1990.

---

[1] *Για την άδεια της μελέτης των λίθων του Ολυμπιείου επιθυμώ και από αυτή τη θέση να ευχαριστήσω την κα Θ. Καράγιωργα, τ. προϊσταμένη και την κα Λ. Παρλαμά, προϊσταμένη της Γ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.*